

РЕЦЕНЗИЯ

от

Доц. д-р Николай Крушков,
катедра „Интелектуална собственост и технологичен трансфер“ при УНСС,
на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“
в Област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки Професионално нап-
равление 3.8. Икономика докторска програма „*Финанси, застраховане и осигуряване*“,
с автор Диана Георгиева Николова

Тема:

„Предприемачески екосистеми и създаване на среда за развитие на предприемачество - поли-
тики и практики“

Научен ръководител:

доц. д-р Радостин Вазов

1. Общо описание на представените материали

На основание Заповед № 695/16.12.2024 на ректора на Висшето училище по застрахо-
ване и финанси проф. д.ю.н Борис Велчев съм определен за член на научното жури за осигу-
ряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема „Предприемачески екосисте-
ми и създаване на среда за развитие на предприемачество - политики и практики“ за придо-
биване на образователната и научна степен „доктор“ в Област на висше образование 3. Со-
циални, стопански и правни науки, Професионално направление 3.8. Икономика, докторска
програма „*Финанси, застраховане и осигуряване*“, с автор на дисертационния труд Диана
Георгиева Николова, докторант в самостоятелна форма на обучение във ВУЗФ с научен ръ-
ководител доц. д-р Радостин Вазов.

Представените от Диана Николова материали по процедурата включват документи по
опис, както следва: заявление, автобиография, списък с всички публикации, автореферат,
резюмета на статии, декларация за оригиналност, справка за изпълнение на националните
минимални изисквания. Приложени са и 4 броя научни публикации по дисертационния труд.

2. Кратки биографични данни за докторанта

В образователен контекст Диана Николова е завършила магистратура в НБУ със специалности "Управление на бизнеса и предприемачество" и "Бизнес администрация". Провела е специализирано обучение в редица направления, сред които: "Компютърни приложения в бизнеса", "Английски език – B2", „Писане на есе“, „Езикова култура и академично есе“, „Компютърна мултимедийна реклама“, „Управление на маркетинга“.

Паралелно с образователната подготовка Диана Николова има дългогодишен опит в бизнеса. Притежава комуникативни умения, работи добре в екип и се адаптира лесно, притежава знания и опит в управлението на хора и процеси, има управленски опит, което е още едно значимо качество на кандидата за ОНС „Доктор“ Диана Николова.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Дисертацията се фокусира върху **изследването на ефективните форми на политики за насърчаване на икономическия растеж и създаването на работни места**. Предприемачеството се разглежда като ключов двигател на иновациите и икономическото развитие. Въпреки своята значимост, авторът отбелязва **липсата на достатъчно изследвания и експертни разработки в тази област**. Дисертацията има за цел да **изследва и предложи конкретни политики и програми за подобряване на средата за предприемачество и иновации в България**. Това включва анализ на ролята на политиките за изграждането на предприемачески екосистеми и на индустрията за рисков капитал. Авторът използва международни примери, за да идентифицира добри практики за подобряване на социалната и икономическата среда в България и да формулира основани на доказателства препоръки за политики.

Авторът посочва, че **изследването си поставя за цел да допринесе за предлагането на модернизиран политики за подобряване на предприемаческата екосистема в страната**, което е в унисон с обективността на оценката за актуалност на темата на изследването. Използват се **интердисциплинарни подходи**, изследва се чужд опит, съчетават се политически и икономически аспекти на анализа; изследователският прочит е при различни научни области: икономика, управление, социология, култура, демография и миграция.

Актуалността на изследването е коректно обвързана с целта на изследването да се предложат приложими политически заключения за разработване на стратегии и препоръки, които насърчават ефективното управление на предприемаческите екосистеми. Уместно е изследван опитът на Израел и модела на Даниел Айзенберг, за да се анализират факторите, които водят до развитието на успешни предприемачески екосистеми, в това число ролята на

правителствените политики и интервенции в развитието на предприемаческата екосистема, особено във връзка с изграждането на индустрията за рисков капитал.

4. Познаване на проблема

Докторантът самостоятелно **извежда важността на предприемачеството като двигател на иновациите и икономическото развитие на България и идентифицира пропуски в изследванията на предприемаческите екосистеми в теоретичен контекст**, което показва висока степен на познаване на проблема и е основание за очакване дисертационното изследване да допринесе за подобряване на политиките. Допълнителни аргументи в тази посока са свързани с обстоятелствата, че докторантът прилага интердисциплинарни анализи, съчетаващи политически и икономически аспекти, социо-културни и предприемачески модели, изследва факторите за насърчаване развитието на успешни екосистеми чрез правителствени политики. **Целта е да се предложат препоръки за ефективно управление на предприемаческите екосистеми**, като се обосновава необходимостта от подходяща бизнес среда, съобразена с технологичния напредък. Кандидатката разглежда международни примери, отчита многостранния характер на предприемаческите екосистеми, идентифицира области, нуждаещи се от внимание в България, като качеството на образованието и върховенството на закона. Допълнително е демонстрирано разбиране за глобалния характер на факторите и изискванията за глобално знание и мислене при разглеждането на проблематиката, като се подчертава важността на стратегическите политики, целенасочената правителствена подкрепа и на образованието и специализацията на човешкия капитал при изграждането на предприемачески екосистеми.

5. Методика на изследването

Избраната изследователска методология изглежда подходяща за постигането на целите на дисертацията и достигането до отговорите на поставените изследователски въпроси. Подходът включва **интердисциплинарни и системни перспективи**, свързвайки политически и икономически фактори, като същевременно се отчита широкият контекст на предприемаческите екосистеми. **Методологичните инструменти**, като преглед на източници, критичен анализ на съществуващата парадигма, актуализиране на изследвания и установени принципи, събиране на статистически данни и графично представяне на информация, се използват за улесняване на анализа и извеждането на препоръките в изследването.

По-конкретно, **моделът на Даниел Айзенберг се използва за анализиране на факторите, допринасящи за успешни предприемачески екосистеми**, като са налице основанията

именно Израел да бъде използван като пример. Изследването анализира ролята на правителствените политики и интервенции, особено по отношение на развитието на индустрията за рисков капитал. **Прилагането на международния опит** включва сравнителен анализ и възможните мерки за адаптиране и прилагане от страна на България. Като цяло методологията изглежда подходяща за изследователските цели, въпреки признаването на потенциални ограничения.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Дисертацията изследва **предприемаческите екосистеми и създаването на среда, благоприятна за предприемачество**, като се фокусира върху политики и практики. Докторантът посочва **важността на предприемачеството като двигател на иновациите и икономическото развитие в България**, като цели да предложи препоръки за ефективно насърчаване на предприемаческите екосистеми, признавайки необходимостта от подходяща бизнес среда, която да е в съответствие с адекватен технологичен напредък с оглед конкурентоспособността на макро и на микроикономическо равнище.

Дисертацията включва **факторен анализ на предпоставките** довели до развитието на процъфтяваща предприемаческа екосистема в Израел. Изследва се израелската програма Yozma, както и други програми, политики и практики. Анализът се разширява до ролята на правителствените политики и интервенции за целите на изграждането на индустрията за рисков капитал, което се определя от докторанта като ключово. Изследването използва изследвания пример, за да формулира заключения, основани на принципи и политики, които авторът установява при анализа на факторите, влияещи върху появата на глобално конкурентоспособна предприемаческа индустрия в Израел. Направен е обзор и синтез на политиките и програмите за създаване на благоприятна среда за предприемаческа дейност в България. Извеждат се заключения, че **конкурентното предимство на израелската предприемаческа екосистема е резултат от комбинация от правителствени политики, инвестиции в индустрията за рисков капитал и либерална имиграционна политика**. Изследването посочва необходимостта от правителствено стимулиране на индустрията за рисков капитал, за да се подобри достъпът на фирмите до финансиране на иновативни проекти. Разглеждат се **ролята и значението на предприемаческата култура и либералната имиграционна политика** за развитието на иновационната система на Израел. Дисертацията използва описателен анализ на избрания пример, където конкретни форми на правителствена намеса са довели до **еволюция на предприемаческата екосистема чрез улесняването на взаимодействието между широк кръг заинтересовани страни**. Дисертацията цели да определи основните

фактори, водещи до възникването и развитието на предприемаческата екосистема в Израел като представя концепция, основана на три важни предпоставки, които осигуряват подходяща платформа за анализ на предприемачески екосистеми:

- **Иновация и технологичен напредък**, където предприемачеството може да се развива в среда, насърчаваща разработването на нови продукти, услуги и бизнес модели.
- **Достъп до ресурси и подкрепа**, където предприемачите получават достъп до финансиране, обучение, менторство и други ресурси, които да ги подкрепят в процеса на стартиране и развитие на бизнеса им.
- **Развитие на предприемаческа култура и институции**, подкрепящи успешното функциониране на предприемаческите екосистеми. Това включва образователни програми, правни реформи и други инициативи.

В дисертацията се извеждат два ключови принципа на правителствените мерки за подкрепа на предприемачеството, като **първият е с свързан фокус на подкрепата на предприемаческата дейност на фирмите с висок растеж и второ – правителственото съдейства чрез създаване на условия за предприемачество и в подкрепа на предприемачеството чрез либерализиране на местната и регионалната среда и бизнес условията**. Посочва се, че „политиците все повече признават заслугите на системно базираната форма на **подкрепа на предприемачеството с висок растеж**, което представлява преминаване към холистични дейности, които се фокусират върху развитието на мрежи, приравняването на приоритетите, изграждането на нови институционални възможности и насърчаването на взаимодействието между различните заинтересовани страни.“ **Ясно е изведена ролята на дългосрочните и координирани приоритети** за постигането на ефективна среда за предприемачеството – „иновационната екосистемата на Израел е резултат от сътрудничеството между държавата, фирмите за рисков капитал, успешните предприемачи, образователната система, бизнес системата, инкубаторите и ускорителите, като всички тези елементи работят в синергия“. Авторът на дисертационното изследване уместно систематизира, че правителствената политика се основава на „предприемаческата култура“, на „огромния брой добре обучени инженери“, които работят именно „върху обещаващи технологии“ и в резултат, поставят националната икономика „на картата на иновационните технологии“, което резултира в икономически растеж и инвестиции.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

Дисертационният труд има научни и научно-приложни постижения, които могат да бъдат систематизирани в следните основни точки:

- *Научни приноси* – прецизиране на понятия и изясняване на принципи в областта на теорията на макроикономическите правителствени политики в контекста на насърчаване на предприемачеството, като изследването детерминира някои от водещите принципи на икономическото управление в модерен контекст за насърчаване на предприемачеството и икономическата инициативност. Представените координирани икономически политики позволяват идентифициране на ключовите елементи, които са необходими за създаването на благоприятна среда за предприемачество.

- *Приноси с научно-приложен характер* – възможностите за адаптиране към българските условия на утвърдени модели, методи и инструменти за изграждане на екосистема от институции и организации, насърчаващи иновациите, развиващи възможностите за подкрепа на рисковия капитал и постигането на стратегически координирано сътрудничество между правителството, бизнеса и образователните институции.

- *Приноси с практико-приложен характер* – предложени са ясно формулирани държавни политики, които при балансирано и отлично координирано управление в рамките на дългосрочна правителствена програма ще съдействат за изграждане на подходящата среда за обучение и развитие на специалисти от университетите, в съответствие с потребностите на националната индустрия; ще привлекат международни и национални инвестиции, насочени към развитието на високо технологични отрасли, както и производство на продукти със собствен бранд и висока добавена стойност; ще допринесат за развитието на пазари за реализиране на съответната иновативна продукция.

Дисертационният труд има принос към науката и практиката, защото предлага систематизирано ново знание, както и приложими решения за подобряване на средата и развитието на предприемаческата екосистема в България.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Публикациите отразяват резултатите от изследванията в областта на предприемаческите екосистеми, иновационните системи и икономическото развитие. Темите включват:

- Анализ на предприемачески екосистеми и политики за развитие на предприемачеството.
- Иновационната система на Израел и ключовите фактори за нейното изграждане.
- Развитие на предприемаческата екосистема в Нова Зеландия.
- Предизвикателства и възможности при присъединяването на България към еврозоната.

Статиите са самостоятелни и са публикувани в научни издания.

9. Преценка за изпълнение на минималните национални изисквания

От предоставената справка за изпълнение на минималните национални изисквания става ясно, че те са покрити изцяло. Докторантът е изпълнил минималните национални изисквания за придобиване на ОНС „Доктор“ в професионално направление 3.8. Икономика.

10. Лично участие на докторанта

Дисертационното изследване показва, че докторантът притежава знанията и уменията да осъществява самостоятелно научно изследване. Представените публикации за конкурса на също са лично дело на кандидата. При прегледа на дисертацията и публикациите не са открити сходства с предходни научни публикации и няма сигнали за нарушаване на авторски права на други изследователи към момента на изготвяне на рецензията.

11. Автореферат

Авторефератът е направен според изискванията, отразява основните резултати, постигнати в дисертационния труд, представя същността на изследването, неговата структура, методология и заявените приноси.

12. Критични забележки и препоръки

Представените критични забележки и препоръки не омаловажават достиженията на дисертационното изследване и могат да бъдат обединени както следва:

- **Ограниченост на емпиричните данни за България**, което да позволи ясна съпоставка на дефицити от една страна и от друга – да идентифицира целенасочени политики за корекция с ясни срокове и индикативно финансиране.
- За по-висока степен на завършеност на приноса с практико-приложен характер на дисертацията, докторант Диана Николова е могла да представи в табличен вид **дългосрочна, например 8-годишна, правителствена програма с координирани политики в областта на образование, култура, индустрия с конкретни мерки по сектори и с необходимото държавно финансиране, макар и индикативно.** Такова практико-приложно предложение би било достойно завършване на дисертационния труд.

13. Лични впечатления

Нямам лични впечатления от докторанта.

14. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

Дисертацията може да послужи като основа за по-нататъшни изследвания на постоянно обновяващите се потребности от нови макроикономически държавни политики, които да съдействат за насърчаване на предприемаческите екосистеми.

За да се измери ефективността на политиките за насърчаване на предприемачеството, може да се разработи модел за оценка на въздействието върху икономиката и обществото на предлаганите нормативни, организационни, финансови мерки.

Дисертацията отчита значимостта на развитието на култура на предприемачество на национално ниво и акценти на изследване в това направления биха били полезни с оглед формулирането на политиките в образованието на всички нива за насърчаване на културата на предприемачество.

Заклучение

Дисертационният труд *съдържа научни, научно-приложни и практико-приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката*. Не са установени несъответствия с изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ) и Правилника за прилагане на ЗРАСРБ. Представените материали и дисертационни резултати **отговарят** на специфичните изисквания на Правилника за приемане и обучение на докторанти във Висшето училище по застраховане и финанси.

Дисертационният труд показва, че докторантката Диана Георгиева Николова **притежава** теоретични знания и професионални умения по Професионално направление 3. 8. Икономика, като **демонстрира** качества за самостоятелно провеждане на научни изследвания.

На основание гореизложеното давам *положителна оценка* на проведеното дисертационно изследване, постигнатите резултати и приноси, и *предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен 'доктор'* на Диана Георгиева Николова в Област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки; Професионално направление 3. 8. Икономика; докторска програма „Финанси, застраховане и осигуряване“

10.02.2025

Рецензент:

доц. д-р Николай Крушков